

UDK 22=163.6:81'25

Kozma Ahačič

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša v Ljubljani

VIRI ZA PREVOD SVETOPISEMSKIH BESEDIL PRI SLOVENSKIH PROTESTANTSKIH PISCIH 16. STOLETJA IN NEKATERE TEHNIKE PREVAJANJA

Primerjalna analiza izbranih prevodov svetopisemskih besedil je pokazala, da je Primož Trubar Novo zavezo prevajal po Erazmovem latinskem prevodu, ki ga je kombiniral z Luthrovim. Jurij Dalmatin je Novo zavezo prevajal po Luthru na osnovi Trubarjevega besedila. Psalme je Trubar prevajal po latinski komentirani izdaji Psalterja Wolfganga Muscula ter prevodu Psalterja v nemščino Rudolpha Waltherja (Gwaltherja). Dalmatin se je pri svojih prevodih Psalterja naslanjal na Trubarja, prevajal je po Luthru, vendar je rabil tudi druge predloge. Krelj je imel v KPō 1567 pred seboj grško in še kako drugo predlogo. Jurij Juričič je Kreljevo besedilo prvega dela Postile (JPō 1578) usklajeval z Luthrovim, pri čemer se je dosledno držal Trubarjevega prevoda, drugi in tretji del Postile pa je prevajal po Luthru, a z jasno naslonitvijo na Trubarjev prevod.¹

The comparative analysis of the selected translations of Biblical texts has shown that Primož Trubar translated the New Testament from Erasmus' Latin translation, which he combined with Luther's translation. Jurij Dalmatin translated the New Testament from Luther, but based it on Trubar's text. Trubar translated Psalms from the annotated Latin edition of Psalter by Wolfgang Musculus and Rudolph Walther's (Gwalther's) translation of Psalter into German. Dalmatin relied on Trubar in translating Psalter, his main source was Luther, but he used other sources as well. Krelj used Greek and other sources in translating the Postil (KPō 1567). Jurij Juričič in the first part of his Postil (JPō 1578) adapted Krelj's text to Luther's text, while he translated the second and third parts of Postil from Luther, but clearly also relied on Trubar's translation.

Ključne besede: prevajanja, protestantizem (16. stoletje), Primož Trubar, Erazem Roterodamski, Jurij Dalmatin, Wolfgang Musculus, Rudolph Walther, Sebastijan Krelj, Jurij Juričič, Biblija

Key words: translation, Protestantism (16th c.), Primož Trubar, Erasmus Roterodamus, Jurij Dalmatin, Wolfgang Musculus, Rudolph Walther, Sebastijan Krelj, Jurij Juričič, Bible

0 O tem, kako so slovenski protestantski pisci prevajali biblijska besedila² (torej tista besedila, ki jih niso prirejali, ampak so jih prevajali v današnjem pomenu besede), je bilo napisanega že zelo veliko. Prav tako so bile že večkrat zbrane in komentirane nekatere njihove izjave o načinu prevajanja in njihovem odnosu do prevajanja. Vendar pa množina raziskav ni zanesljivo odgovorila na vprašanje, kakšen je bil osnovni po-

¹ Prispevek je prirejen na podlagi poglavja iz doktorske disertacije *Misel o jeziku in književnosti pri slovenskih protestantskih piscih 16. stoletja* pod mentorstvom red. prof. ddr. Igorja Grdine in somentorstvom izr. prof. dr. Marka Stabeja.

² Biblijska besedila so edina skupina besedil, kjer si slovenski protestantski pisci niso dovolili občasnih interpretativnih odmikov od predloge. Postile sicer prevajajo po nemških predlogah, vendar s samoumevnimi občasnimi odmiki (prim. Merše 2007).

stopkek slovenskih protestantskih piscev pri prevajanju biblijskih besedil v slovenščino. Nekateri raziskovalci so o predlogah za prevajanje govorili bolj na podlagi izjav samih protestantskih piscev kakor na podlagi analiz, na drugi strani pa so se tisti, ki so delali tovrstne analize, posvečali podrobnostim in ne celovitemu konceptu, ali pa jim niso bila dostopna vsa besedila, ki bi jih potrebovali za tovrstne analize.

Menimo, da bi splošen opis načina prevajanja, ki bi (četudi zaradi obsega nujno površno) zajel biblijske prevode vseh prevajalcev ter analiziral njihove osnovne predloge, koristil pri podrobnejših analizah prevajanja določenih skupin besed ali pri opazovanju določenih jezikovnih posebnosti v prevodnih besedilih. Hkrati bi analiza tehnike prevajanja in predlog za prevajanje do neke mere omogočila tudi boljše ločevanje tekstualnih jezikovnih interferenc od spontane jezikovne kompetence tedanjih tvorcev besedil. S tem namenom smo opravili naslednjo analizo.

1 Pregled dosedanjih pomembnejših obravnav

Obsežnejši pregled dosedanjih pomembnejših obravnav prinaša Ahačič (2007: 281–287). Ker naša analiza prinaša nekatere nove ugotovitve, pa moramo vsaj shematsko orisati dosedanje. Kot predlogo za Trubarjev prevod novozaveznih besedil razpoznavajo predvsem Luthra in Vulgato (Grafenauer 1914: 297–303; Pogačnik 1968: 149), in ne grški izvirnik (Rozman 1986: 227–240). Trubar naj bi psalme večinoma prevajal po Vulgati, Dalmatin pa natančno po Luthru, pri čemer se je zgledoval tudi po Trubarjevem prevodu (Breznik 1917: 28–32). Dalmatin je prevajal starozavezna besedila po Luthru z odstopi, ki kažejo na naslonitev na grški in/ali latinski prevod (Ramovš 1971: 113–149). Ugotovitve povzema in dopolnjuje tudi Kidrič (1929–1938: 69). O Dalmatinovem in Trubarjevem prevajanju piše tudi Orožen (1984: 152–177; 1986: 27–47). Možnost Trubarjevega prevajanja psalmov po hebrejščini, ki se v naši raziskavi ni potrdila, dokazuje Premk (v monografiji Premk 1992 ter v Premk 1986: 529–543), možnost omenja tudi Moder (1985: 33–66). Krelj je poleg drugih rabil tudi neki glagolski ali cirilski prevod (Oblak 1894: 213) oziroma Trubarja, Luthra in neki hrvaški glagolski prevod (Breznik 1917: 28–32; Logar 1932: 566). Juričič je Kreljevo besedilo s pomočjo Trubarjevega prevoda bližal nemški predlogi (Oblak 1894: 202–219). Večkrat so raziskovalci ponavljali tudi Burianove trditve o čeških vplivih na prevode (Burian 1928: 14–46), ki pa so se pokazale kot netočne (Ahačič 2007: 282–283).

O metodologiji prevajanja pišejo Rajhman (1985: 27–32), Rode (1986: 555–561), Stanovnik (1986: 563–564; 2005: 13–42, 129–166), Gantar (1986: 565–567) in Olof (1986: 517–527). Nekaj pomembnih opazk o Trubarjevem znanju jezikov naniza Grdina (1999: 121, 176–177, 195). Gantar (1985: 83–87) komentira prevode posameznih besed v Trubarjevem in Dalmatinovem prevodu Pavlovega govora na Areopagu. Več podrobnih analiz posameznih značilnosti pri prevajanju svetopisemskih del in postil v 16. stoletju je na podlagi (predvsem nemških) predlog naredila Merše (1993: 227–236; 1995: 492–510, 1998: 55–71, 2000: 21–34, 2007: 65–84). Sicer se problematike dotika še vrsta drugih del, ki pa zgolj ponavljajo ali navajajo tu omenjene ugotovitve.

2 Kaj pravijo o virih za svoje prevode svetopisemskih besedil slovenski protestantski pisci

Slovenski protestantski pisci so podali kar nekaj izjav o virih za svoje prevode in o načinu svojega prevajalskega dela. Da bomo lažje analizirali njihove prevode, si zato najprej pogledajmo spisek temeljnih izjav po posameznih piscih.

2.1 Primož Trubar

- V TE 1555 naj bi imel (piše v množini: Trubar, Vergerij) pred seboj grški izvirnik, poleg tega prevode iz grščine v latinščino, nemščino in italijanščino, največ pa Erazmov prevod Nove zaveze; zelo so mu pomagale tudi Erazmove *Annotationes*;³
- Vergerij v poročilu, ki ga je poslal 9. februarja 1555 vojvodi Kristofu Württemberškemu pravi, da je nagovarjal Trubarja, naj prevede Novo zavezo v slovenščino: sledil naj bi Luthrovemu prevodu, nato pa bi ga primerjali še z drugimi prevodi;⁴
- v pismu Bullingerju 13. septembra 1555 pravi, da ne zna ne grško ne hebrejsko;⁵
- v istem pismu Bullingerju 13. septembra 1555 pravi, da mu je Vergerij prigovarjal, naj bi prevedel Novo zavezo iz latinščine in nemščine v slovenščino;⁶
- v TT 1557 pravi (na mestu, kjer razlaga, da je delo zamudno!), da ima pri delu pred sabo dva latinska, dva nemška in en laški prevod Nove zaveze, zraven še hrvaški misal ter Erazmove *Annotationes* in druge komentarje;⁷
- v TT 1557 zatrjuje, da ne pozna hebrejsko niti črke, grško⁸ pa da ne zna dobro brati;⁹

³ »... mi uletim nashim preurazhenu fmo ueden imeili pred febo, ta prau i studeniz tiga Nouiga Teftamenta, kir ie Gershki piflan, rauen tiga fmo mi tudi gledali na tu preurazhene tih nouih inu ftarih vuzhenikou, kateri fo ta nou Teftament is tiga Gerskiga Iefika vta Latinski, Nemshki inu vlashki preobernili, Ner vezh pag na Erafmou Roterdamou nou Teftament, htimu fo nom nega annotationes fylnu pomagale.«

⁴ »... monebam illum ipsum ministrum [sc. Truberum], quo pacto procedere deberet in negotio versionis in linguam Sclavicam, ut scilicet Martini Lutheri versionem sequeretur, donec conferremus cum aliis versionibus ...« (navedeno po Grafenauer 1914: 298).

⁵ »Gospod Vergerij /.../ se je letos veliko pogajal z mano, da bi skušal prevesti novo zavezo iz latinščine in nemščine v slovenski jezik; to sem mu odklanjal, ker se ne čutim sposobnega, saj ne znam ne grško ne hebrejsko, dokler mi tega ni naročila vsa cerkev moje domovine« (Rajhman 1986: 24).

⁶ Gl. prejšnjo opombo.

⁷ »Moje prevajanje pa gre le počasi od rok zaradi moje odgovorne pridigarske službe, ki mi je prva dolžnost, in ker moram pri prevajanju vedno imeti pred seboj dva latinska, dva nemška, en laški novi testament in še hrvatsko mašno knjigo, ki je bila pred kratkim natisnjena v Benetkah z latinskimi črkami; a preden pogledam vsako besedo v vsakem prevodu posebej, še Erazmove *annotationes* in druge komentarje, ter preudarim, kateremu prevodu naj bi sledil, preide mnogo časa. In ker se listi mnogo teže prevajajo kakor evangeliji, bi potreboval zato daljšo dobo« (TT 1557; Rupel 1966: 77).

⁸ Dobro razlago obeh navedenih odlomkov glede poznavanja grščine ima Grdina (1999: 188–189).

⁹ »Ne poznam nobene hebrejske črke, grško ne znam prav brati; vsakdo pa, ki bi hotel prevajati biblijo, mora najprej dobro in temeljito razumeti ta dva jezika. Sicer so — hvala bogu — posebno v sedanjem času, nekateri prevedli biblijo iz hebrejščine in grščine v latinski, nemški in laški jezik dobro in razumljivo, kar potrjujejo vsi učenjaki« (TT 1557; Rupel 1966: 74–75).

- v pismu Bullingerju 13. marca 1557 omenja, da mu je zelo všeč tudi laški prevod Svetega pisma, ki ga je dobil iz Züricha (gre najverjetneje za Bruciolijev prevod; prim. Grafenauer 1914: 298);¹⁰
- v pismu Ungnadu 4. novembra 1561 pravi, naj Konzul prevaja, kot je prevajal Trubar sam: po Luthru in drugih;¹¹
- v pismu Henriku Bullingerju 1. februarja 1559 (Rajhman 1986: 37) piše, da mu Waltherjevo [Gualtherus] ter Musculovo delo dobro služita pri prevajanju Psalterja v slovenščino.¹² Obenem pravi, da je prevedel in opremil že 33 psalmov;
- v predgovoru h glagolskemu prvemu delu Novega testamenta iz leta 1562 (Rupel 1966: 131) pravi Trubar, da so za prevajanje hrvaške Nove zaveze rabili več kot en prevod latinskega, nemškega, laškega, zaradi nekaterih besed tudi češkega Svetega pisma, najbolj pa sledijo Erazmovemu in Luthrovemu prevodu;¹³
- v predgovoru v TP 1566 Trubar pravi, da je psalme prevajal enajst let ter da so mu glavno osnovo za prevod predstavljali latinski prevodi, da pa je delal tudi po nemških. V ozadju izjave je gotovo odgovor tistim, ki bi mu utegnili očitati, da ni prevajal po Luthru.¹⁴ To se je tudi dejansko zgodilo, kakor je razvidno iz Klombnerjevega pisma Gallusu (Rupel 1955: 219–220), v katerem Klombner Trubarju očita, da je prevajal psalter po Zvingliju in ne po Luthru,¹⁵ kar po naših analizah ne drži.

2.2 Jurij Dalmatin

- V pismu 10. 1. 1572 (Rajhman 1997: 57–58) Dalmatin pravi, da je za vajo prevedel prvo Mojzesovo knjigo iz drugih jezikov v kranjskega, se ob tem učil hebrejsko ter

¹⁰ »Potem še prosim vašo milost, da me zvesto priporočite /.../ gospodu Bernardu de Senis, pa mu povejte, da mi je tisti italijanski prevod, ki ga je pred kratkim neki Italijan v Ženevi napravil, zelo všeč ter mi veliko pomaga pri mojem slovenskem prevajanju; razumem ga prav dobro kakor nemškega ali latinskega« (Rajhman 1986: 29).

¹¹ »Dejal sem, naj prevede, kakor sem jaz po Luthru in drugih prav prevedel« (Rajhman 1986: 99).

¹² »Pozdravite v mojem imenu vaše gospode sobrate, zlasti gospoda Waltherja; njegovo in Musculovo delo o psalteriju mi prav dobro rabita za moj slovenski psalter. Prevedel sem že 33 psalmov, postavil sem tudi vsebinske pregledne spredaj in pripombe na rob, razlage pa na konec kakor gospod Walther.«

¹³ »Da bi Vaše kr. veličanstvo in drugi vedeli tudi to, iz kakšnih knjig in kakšne stvari prevajamo, ostanejo li naši prevodi, tisk, pisava in črke brez graje in zasmehovanja in bomo li pred svetopisemskimi učenjaki in izkušenimi v hrvatskem jeziku prebili preizkušnjo ali ne, hočem tu tudi o tem na kratko poročati. Imamo in uporabljamo hkrati več ko en prevod latinskega, nemškega, laškega (in zaradi nekaterih starih slovenskih besed tudi češkega) sv. pisma, sledimo pa najbolj Erazmovemu in Luthrovemu prevodu. Ko pa bomo končali novi testament, nameravamo s pismi in dopisi iskati sveta pri veleučenihi teologih, pri izkušenih v hebrejskem jeziku in pismu na univerzah, češ katerega prevoda, pa najsi bo latinski, nemški ali laški, naj se posebno in najbolj držimo.«

¹⁴ »Ieft fem lete Buque ainait leit po zhaflu inu resmishlaie tomazhil, Inu fdai Shtyri Mefce poredu drukal. Aku fe sledna belfeda fteim Nemshkim Tolmazhenem nefgliha, Satu fe ne fmotite, left fem vezh is Latinskih koker Nemshkih Tolmazherieu tomazhil.«

¹⁵ »Fragt, warum er den psalter nach dem Zwingl vertirt vnd nit Luthern gevolgt hat« (Rupel 1955: 220).

se naučil bolje razumevati biblijsko besedilo; pregledal in popravil jo je z Andrejem Savincem;¹⁶

- v uvodu v DB 1578 (Sakrausky 1989: 577) Dalmatin pravi, da je poleg Luthrovega prevoda upošteval tudi hebrejsko besedilo in prevode v druge jezike;¹⁷
- v Crusijevem dnevniku (Simoniti 1986: 237) najdemo povzetek Dalmatinovega in Spindlerjevega pisma Trubarju (2. 2. 1580), kjer zasledimo, da je kot vir za prevod Biblije v hrvaški jezik poleg Luthrove Biblije služila tudi »*Paraphrasis*«¹⁸ Andreasa Osiandra;
- v uvodu v DB 1584 pravi, da je Sveto pismo prepisal in prevedel [beschrieben und transferiert habe] iz studenca originalnih jezikov ter iz prevodov drugih prevajalcev, še posebej iz Luthrovega domišljenega prevoda.¹⁹

2.3 Sebastijan Krelj in Jurij Juričič

- Krelj je pisal 1561 Klombnerju, da je Flacius dobil iz Rusije nekaj delov cirilske Biblije, ki bi bili lahko koristni za prevajanje (Bučar 1910: 65);
- Krelj in Juričič v uvodih v KP o 1567 in JP o 1578 navajata samo, da gre za prevod postile Joannesa Spangenberg, ne pa tudi, kako sta prevajala tamkajšnja biblijska besedila, ki niso vselej prevedena po Spangenbergu.

Kot se bo pokazalo v spodnji analizi, moramo gornje izjave včasih razumeti dobesedno, spet drugač v retoričnem smislu: tedaj želijo dokazati zanesljivost in pravovernost prevoda.

3 Analiza virov za svetopisemske prevode in osnovnih prevajalskih postopkov

Da bi ugotovili, kakšen je bil Trubarjev in Dalmatinov osnovni način prevajanja in kako sta v praksi prevajala posamezne dele svetopisemskega besedila, smo analizirali sedem odlomkov iz Nove zaveze, ki pokrivajo Trubarjeve in Dalmatinove novozavezne izdaje, štiri psalme in poleg tega še eno začetno starozavezno besedilo. V okviru tega

¹⁶ »Ko pa sem opazil, da je ta moja vaja bila gospodu Primožu všeč, meni pa v korist, sem si priloženo prvo Mojzesovo knjigo za vajo drznil prevesti iz drugih jezikov v kranjskega. Ob tem se nisem učil samo hebrejščine, temveč sem si tudi bolj preprosto uredil biblijsko besedilo in se ga naučil bolje razumevati, upajoč, da mi bo, morda pa tudi drugim, ta trud koristen v službi, saj doslej v slovenskem jeziku iz Stare zaveze razen Psalterja nimamo ničesar. /.../ Sedaj, ko sem to čudovito in nadvse koristno knjigo po mojem skromnem mnenju iz navedenih vzrokov z Božjo pomočjo dokončal in z Andrejem Savincem, tudi kranjskim študentom teologije, pregledal in popravil, sem mislil, da bi bilo dobro, če ta svoj prvenec v slovenskem jeziku pošljem in z vdanostjo posvetim vašim milostim in gospostvom.«

¹⁷ »Zato sem poleg blaženega nemškega prevoda doktorja Luthra upošteval tudi hebrejsko besedilo in prevode v druge jezike« (prevedel avtor članka).

¹⁸ »Biblia veteris testamenti conuertendo in Croaticam linguam fere absolui utens Bibliis Lutheri et Osiandri Paraphrasi.«

¹⁹ »Ker se doslej ni našel prevajalec, ki bi bil ves Stari testament prevedel v slovenski jezik, sem se jaz /.../ odločil, /.../ da sem /.../ prepisal in prevedel v naš jezik tako iz studenca originalnih jezikov, v katerih je bilo prvotno napisano, iz prevodov drugih prevajalcev, kakor tudi iz večkrat omenjenega Luthrovega temeljitnega, natančnega in povsod slovečega nemškega prevoda« (Rajhman 1997: 294).

smo se bežno dotaknili tudi Kreljevega in Juričičevega prevajanja biblijskih odlomkov v KPo 1567 in JPo 1578.²⁰

3.1 Trubarjevo in Dalmatinovo prevajanje novozaveznih besedil

Prevode izbranih odlomkov smo primerjali z vsemi nam dostopnimi deli, po katerih bi lahko prevajala Trubar in Dalmatin:

1. Luthrov prevod celotne Biblije v nemščino po izdaji iz 1545 (LB),
2. Erazmov prevod nove zaveze v latinščino po natisu iz 1542 (EB),
3. latinsko Vulgato (Vu),
4. »Zwinglijevo« Biblijo v nemščini po izdaji iz 1531 (ZB),²¹
5. Bruciolijev prevod Nove zaveze v italijanščino (BB),
6. Bernardinov lekcionar (Bernardin 1885),
7. grško izvirno besedilo Nove zaveze (GB) (www.greekbible.com).

Latinske in grške redakcije svetopisemskih besedil v delih Andreasa Osiandra, ki ga omenja Dalmatin, se glede na nam dostopne Osiandrove izdaje²² ne razlikujejo od zgoraj navedenih izdaj (latinsko besedilo na primerjanih mestih sledi Vulgati). Bi pa veljalo še preveriti, kako so njegovi komentarji v različnih delih (Dalmatinova oznaka *paraphrasis* namreč po nam dostopnih podatkih ni oznaka naslova kakega Osiandrovega določenega dela) vplivali na robne opombe in morda tudi na kake specifične besedne rešitve pri Dalmatinu. Enako velja za vpliv Erazmovih komentarjev na Trubarja. To pa že presega obseg naše analize.²³

Kakor je pokazala analiza, je Trubar Novo zavezo prevajal po Erazmovem prevodu, ki ga je na določenih mestih korigiral z Luthrovim, Dalmatin pa je prevajal strogo po Luthru, pri čemer se je držal Trubarjevega besedila na mestih, kjer ni odstopalo od Luthra.

²⁰ Analizirali smo odlomke Mt 26,17–25, Lk 1,26–38, Rim 3,21–31, 1 Kor 2,1–5, 2 Tes 2,1–4 ter Ps 1, Ps 2,1–5, Ps 30, Ps 147, Ps 150 v vseh Trubarjevih in Dalmatinovih prevodih (dela so navedena v seznamu virov). Dalmatinovo besedilo navajamo navajamo po besedilu v DB 1584, spremljamo tudi morebitna pomembnejša odstopanja v zgodnejših izdajah. Trubarjevo besedilo navajamo po TE 1555 (Mt 26,17–25), TT 1557 (Lk 1,26–38), TT 1560 (Rim 3,21–31), TL 1561 (1 Kor 2,1–5), TL 1567 (2 Tes 2,1–4), psalme pa po Ps 1566. Preverjamo tudi odstopanja v TT 1581–82 in opozarjamo nanje, če je potrebno. V analizi odlomka Mt 21,1–9 smo primerjali še besedili KPo 1567 in JPo 1578, v odlomku Mr 16,1–8 pa besedilo JPo 1578. Primer analize dodajamo na koncu članka.

²¹ To je tudi »Bullingerjeva Biblija«, ki jo omenja Trubar v zgoraj navedenem pismu (t. i. Froschauer-Bibel). Prim. popis Bullingerjevih izvirnih del v izdaji na mikrofiših www.idc.nl, kjer je v katalogu navedena Zwinglijeva Biblija z Bullingerjevim uvodom: Bullinger, Heinrich: *De omnibus Sanctae Scripturae libris – Von allen Büchern heiliger vnd Göttlicher gschrift* [sic!]: *auch vom jrer Würde vnnd Fürträffliche: an den christenlichen Läser ein klarer Bericht*. Staedtke, J. Heinrich Bullinger Werke 1:118. V delu: *Die gantze Bibel*. Zürich, Christoffel Froschouer, 1540.

²² Pregledali smo latinska in grška besedila v delu Andreas Osiander: *Harmoniae Evangelicae Libri IIII : Graece Et Latine, Basileae 1537* (Osiander 1537), dostopno na <http://diglib.hab.de/drucke/c-254-2f-helmst-2/start.htm>, bežno pa še posamezne spise v okviru zbranega dela (Gesamtausgabe. Bd. I–X. Hrsg. von G. Müller und G. Seebaß. Gütersloh 1975–1997). Prim. tudi Seebaß (1995).

²³ Da so slovenski prevajalci rabili češke prevode Biblije, se nam kljub Burianovemu članku (1928) zdi le malo verjetno. Zaradi obsežnosti potrebne raziskave se za primerjavo nismo odločili.

Preden si natančneje ogledamo, v kakšnem razmerju je Trubarjev prevod z Erazmovim in Luthrovim ter Dalmatinov prevod z Luthrovim in Trubarjevim, pa moramo orisati še vlogo ostalih primerjanih prevodov in razložiti njihovo vlogo, kakor se kaže v analiziranih odlomkih.

3.1.1 Vulgata

Razlik med Erazmovim prevodom in Vulgato je sicer zelo veliko, vendar jih je večina takšne vrste, da se pri prevajanju zabrišejo. Opaznejših odstopanj je kljub temu dovolj, da so si bili dosedanji raziskovalci tako rekoč edini, da Trubar ni prevajal po Vulgati, ampak po Luthru »z določenimi odmiki«.

Če gremo po sledovih teh odmkov, pridemo do spoznanja, da na vseh mestih, kjer je razlika med Vulgato in Erazmom takšna, da bi bila lahko vidna v slovenskem prevodu, Trubar sledi Erazmu. Poglejmo si najočitnejše primere iz analiziranih odlomkov, kjer Trubar sledi Erazmu, hkrati pa ne sledi Vulgati ali Luthru:

Mesto	Trubar	Erazem	Vulgata
Lk 1,28	periatliua	gratiosa	gratia plena
Rim 3,22	htim vřem, inu zhes vře te, kir Veruio	in omnes et super omnes eos qui credunt	super omnes qui credunt
Rim 3,24	ampag	autem	/
Rim 3,26	vletim	in hoc	/
Mr 16,2	viutro sgudo tiga peruiga dne tih Sobot	summo diluculo diei primi sabbatorum	valde mane una sabbatorum
1 Kor 2,1	pryzhouane Boshye	testimonium Dei	testimonium Christi

Toliko pomembnejših razlik med Erazmom in Vulgato bi našeli že zgolj ob predpostavki, da je Trubar ostala mesta prevajal po Luthru. Ker pa se je pokazalo, da je Trubar prevajal po Erazmu, je takšnih mest seveda še mnogo več.

Kakšna je bila pri Trubarjevem prevajanju torej vloga Vulgate? Ugotavljamo, da po njej Trubar ni prevajal, je pa povsem možno, da se je ravnal po njej *na posameznih mestih*. V obravnavanih odlomkih smo našli en sam tak primer:

Mesto	Trubar	Erazem	Vulgata
1 Kor 2,3	vti shibkoti	per infirmitatem	in infirmitate

Luther omenjeno mesto prevaja *mit schwachheit*, Dalmatin pa po njem *s'flabostjo*. Trubarjev prevod sicer ni v nasprotju z Erazmovim, je pa rešitev enaka kot v Vulgati.

3.1.2 »Zwinglijeva« nemška Biblija (ZB)

Enako kot za Vulgato velja za vsa ostala primerjana besedila. Besedilo ZB je, kar se tiče razlik, ki bi lahko vplivale na prevod, identično besedilu LB. Na redkih mestih, kjer zasledimo razlike, Trubar in Dalmatin sledita Luthru. Trubar ZB torej gotovo ni rabil

kot predloge, mu je pa občasno služila kot pomoč pri prevajanju posameznih besed. ZB bi Trubar v obravnavanih odlomkih lahko sledil na naslednjih mestih:

Mesto	Trubar	Zwingli	Luther/Erazem
Mt 26,24	Ta syn tiga zhloueka gre kiakai	Deß Menfchen fun gadt dahin	Des menschen Son gehet zwar da hin / Filius quidem hominis vadit
Mt 26,25	Moifter	meyfter	rabbi/Rabbi
1 Kor 2,4	vlepih vkunshtnih beßedah	in hüpfchen worten	in vernüfftigen Reden / in persuasoriis
2 Tes 2,4	vfe tu, kir fe prauī Bug, oli kar fe moli	alles das Gott genennet oder geeret wirt	alles das Gott oder Gottesdienst heisset / omnem, qui dicitur Deus aut numen

V prvem primeru bi lahko ZB pripisali izpust členka. Prevod izraza *rabbi* (ki ga rabi sicer tudi Trubar, vendar kot prevod Erazmovega *magister*) kot *mojster* bi lahko še z največjo gotovostjo pripisali ZB. Precej gotovo bi lahko po Zwingliju prevajal tudi izraz *numen/Gottesdienst* z *alles das geeret wirt*, torej *vfe tu, kar fe moli*. Najbolj zanimiv primer je prevajanje latinskega izraza *persuasoria*, ki ga Luther prevaja v smislu '*kunštne/razumne besede*', Zwingli pa kot '*lepe besede*'. Pomen latinskega izraza je nekje vmes. Trubar bi lahko na tem mestu skombiniral Luthrovo in Zwinglijevo interpretacijo.

3.1.3 Brucioli, Bernardinov lekcinar in grška Nova zaveza

Nobene opazne podobnosti nismo našli pri primerjavi Bruciolijevega besedila (BB 1552), Bernardinovega lekcionarja (Bernardin 1885) ter grškega besedila Nove zaveze,²⁴ še posebej Matejevega evangelija, pri katerem je grško besedilo omenjeno kot predloga.

Brucioli dokaj zvesto sledi Erazmovemu prevodu, zaradi česar bi ga lahko Trubar uporabljal kot nekakšen latinsko-italijanski slovar ter kot skladišče poenostavljeni pendant Erazmove predloge. Na mestih, kjer so med Bruciolijem in Erazmom odstopanja (v povprečju eno do dve mesti na stran), sledi Trubar izključno Erazmu. V redkih primerih, kjer Brucioli odstopa od Erazma in se hkrati ujema s Trubarjem, pa vedno najdemo enako rešitev kot pri Brucioliju tudi pri Luthru (ki je verjetnejši vir).²⁵

Besedila iz Bernardinovega lekcionarja (tudi) po besedju odstopajo od Trubarjevih rešitev, po čemer lahko sklepamo, da jih je Trubar (kolikor jih je) rabil nadvse redko. V odlomkih Lk 1,26–38, Mt 21,1–9 in Mr 16,1–8 nismo našli nobenih podobnosti. Tudi če je Trubar Bernardinov lekcinar dejansko imel pri sebi, v slovenskih besedilih ni

²⁴ To dodatno potrjujejo tudi Rozmanove primerjave (Rozman 1986: 227–240).

²⁵ Npr. Rim 3,25: TT: *skufi to Vero vnega kry*; LB: *durch den glauben in seinem Blut*; BB: *per la fede nel sangue di effo*; ali 2 Tes 2,4: TL: *koker Bug*; LB: *als ein Gott*; BB: *come Iddio*.

pustil opaznejše sledi. Tudi zato bi se dalo reči kaj več o njegovi vlogi le ob celoviti primerjavi Bernardinovega besedišča s Trubarjevim; je pa vprašanje, če bi glede na vloženi čas takšna primerjava dala tudi kake oprijemljivejše podatke.

3.1.4 Trubar : Erazem

Trubar že v TE 1555 pravi, da je v največji meri prevajal po Erazmovem prevodu Nove zaveze, kljub temu pa je – kot smo pokazali zgoraj – doslej veljal za osnovno predlogo Luthrov prevod, kot pomemben pripomoček pa so se omenjale predvsem Erazmove *Annotationes*. Ob analizi izbranih odlomkov se je pokazalo, da je Erazmov latinski prevod Nove zaveze dejansko Trubarjev osnovni vir.²⁶ To seveda ne pomeni, da Trubar ob prevajanju ni sledil tudi Luthru, ampak da je sledil najprej Erazmu in zgolj občasno tudi Luthru. Najočitnejše se nam to kaže ob vzporedni primerjavi Trubarjevega in Dalmatinovega prevoda Lk 1,26–38 z Erazmovim in Luthrovim prevodom.

Kakor je razvidno tudi iz natančnejše analize v prilogi, Trubar v tem odlomku vselej sledi Erazmu, Dalmatin pa Luthru. Poglejmo si nekaj primerov:

Trubar	Erazem	Luther	Dalmatin
potle	autem	vnd	inu
Galileisku	Galilaeae	in Galilea	v'Galilei
timu	cui	mit namen	s'imenom
fakai ti fi neshla milošt	nacta es enim gratiam	du hast gnade ... funden	ti fi ... gnado nahlha
nega Ozheta	patris eius	seines vaters	njegoviga Ozheta
jeft mosha ne snam	virum non cognosco	von keinem Manne weis	od obeniga Mosha nevem
inu ni ... ie leta shefti mefliz	et hic mensis est sexus illi	vnd gehet itzt im sechsten mond	inu gre sdaj v'shefti Mefsez
po tui bešledi	secundum verbum tuum	wie du gesagt hast	kakor fi ti govuril
bode ... prauizhno fturil	iustificabit	machet	dela
od te mišli	a mente	od valhe mišli	von ewrem sinn

Teološko pomembnejša mesta so za iskanje prevodne predloge manj ustrezna,²⁷ vendar tudi tu Trubar večkrat preseneti s svojimi »erazmovskimi« rešitvami. Kot tak primer bi izpostavil odlomek iz pisma Rimljanom (Rim 3, 28), ki ga je Luther obširno komentiral v svoji poslanici o prevajanju (Luther 2001).²⁸ Gre za besedico *allein*, ki jo je Luther »v duhu nemškega jezika« dodal izvirnemu besedilu. Luthrov prevod se glasi

²⁶ Na tem mestu moramo omeniti članek Štefana Barbariča (1972: 87–98) in sklepne misli Primoža Simonitija (1979: 233–234): na navedenih mestih oba opozarjata, da bi veljalo ponovno preveriti Erazmov vpliv na Trubarjevo izvirno in prevodno delo.

²⁷ Na takšnih mestih je namreč samoumevno, da prevajalec primerja več predlog ter komentarjev.

²⁸ Na misel, da je Trubar to delo poznal, nas navaja odlomek iz TC (1575: 191–192). Rajhman meni enako na podlagi predgovora k TE 1555 (Rajhman 1985: 29).

takole: »So halten wir es nu / Das der Mensch gerecht werde / on des Gesetzes werck / **alleine durch den Glauben**.« Erazem izraza 'samo' seveda nima: »Arbitramur igitur **fide** iustificari hominem absque operibus legis.« Trubar v tem sledi Erazmu, in to v obeh izdajah (TT 1560 in TT 1581–82), čeprav je prav besedilo tega odlomka v izdaji TT 1581–82 dve vrstici niže popravljal po Luthru. Trubarjev prevod se glasi: »Satu mi terdno deršimo, De ta zhlouik bode Prauizhin sturien **skufi to Vero**, pres tih del te Poštaue.« Dalmatin pa nasprotno sledi Luthru, četudi je očitno, da mu kot osnova služi Trubarjev prevod: »satu my tèrdnu dèrshimo, de Zhlovik pravizhen poštane, pres del te Poštave, **le fkusi vero**.« Zdi se nam zelo pomenljivo, da Trubar v tako pomembnem odlomku zavestno ne sledi Luthru.²⁹

3.1.5 Trubar : Luther

Kot je razvidno iz besedil, analiziranih v prilogi, pa tudi vloga Luthrovega besedila v Trubarjevih prevodih ni majhna. Včasih Trubar dopolnjuje Erazmovo besedilo z Luthrovimi »dodatki« (npr. Rim 2, 22: *left pag gouorim od lete : Jch sage aber von solcher*), vendar spet ne vedno (npr. Rim 3, 25: Trubar nima dodatka: *die fur jm gilt*). Mnogokrat prevaja Trubar določene besedne zveze – predvsem tiste, ki zahtevajo zaradi narave latinskega jezika v slovenščini (daljši) opisni prevod – in določene besede povsem po Luthru. Navedimo nekaj značilnih primerov iz analiziranih besedil:

Mesto	Trubar	Luther	Erazem
Rim 3,25	pod teim Boshym poterplenem	vnter göttlicher gedult	quae Deus toleravit
Mt 26,17	Velikunozhnu Iagne	Osterlamb	pascha
Mt 26,18	pufti tebi poueidati	lesst dir sagen	dicit
Mt 26,24	Bulshe bi nemu billu	Es were jm besser	bonum erat ei
Mt 21,9	kir fo naprei shli inu fad hodili	das vorgieng vnd nachfolget	quae praecedebant, et quae sequabantur
Mr 16,5	fanem dolgim belim quantom	ein lang weis Kleid	stola candida
Mr 16,6	Iefufa Nazarenufa tiga Cryshaniga	Jhesum von Nazareth den gecreutzigten	Iesum Nazarenum, qui fuit crucifixus

3.1.6 Trubar – samostojno

Za dve rešitvi v obravnavanih besedilih nam ni uspelo najti dobesečnega vzporednega vira za Trubarjev prevod. Tu gre za Trubarjevi originalni rešitvi v duhu slovenskega jezika ali za rešitvi, ki so jima botrovali komentarji k biblijskim besedilom. Navedimo oba primera:

²⁹ Res je, da Luther svoj prevod razlaga z naravo nemškega jezika v primerjavi z latinskim (Luther 2001: 359): »Nemški jezik pri vseh teh besednih obratih dodaja besedo »le« (zgolj, samo), da bi bila nikalnica tem bolj jasna in popolna, grščina in latinščina pa tega ne delata. To je pač **značilnost nemščine**. /.../ **Latinskih črk pač ne smemo spraševati za nasvet, kako naj govorimo nemško**, kot to počnejo tile osli.« Vendar bi tudi narava slovenskega jezika lahko »zahtevala« *le*, če bi Trubar to hotel.

Mesto	Trubar	Erazem	Luther
Rim 3,23	eden mumu drugiga ne vela	non ... est distinctio	es ist ... kein vnterschied
Mr 16,1	shlahtne difezhe korene inu shalbe	aromata	specerey

3.1.7 Dalmatin : Trubar

Analiza izbranih primerov kaže, da je bil pri prevajanju Nove zaveze Dalmatinu glavna orientacija Trubarjev prevod. Novozavezna dela je večinoma prevajal tako, da je sledil Trubarjevim rešitvam, ki jih je bolj ali manj izdatno »popravljal« tako jezikovno kot v smislu Luthrovih rešitev, kar je ob vzporednem branju ustreznih vrstic v analiziranih primerih jasno že na prvi pogled. Številčno razmerje med polnopomenskimi besedami, ki jih je Dalmatin prevzel po Trubarju (če ne upoštevamo razlik v zapisu, skladnji in sklanjanju), ter besedami, ki jih je Dalmatin spremenil ali dodal sam, je v povprečju več kot 80 % : manj kot 20 %.³⁰ Kot vsi poznejši slovenski prevodi Svetega pisma je torej tudi Dalmatin poleg tujejezične predloge (Luther) upošteval dotedanjo tradicijo. Kjer prihaja med Trubarjevim in Luthrovim prevodom do vsebinskih razlik, se Dalmatin večinoma drži Luthra, mnogo redkeje Trubarja, še redkeje pa prinaša svoje izvirne rešitve.

Kakšen je odnos med Trubarjem in Dalmatinom v primerih, ko Dalmatin sledi Trubarju, je nazorno vidno že iz naslednjega kratkega odlomka (Mt 26, 17):

Trubar: Ampag na perui dan tih Obprefnikou, stopio ty Iogri kiefufu,
Dalmatin: NA pèrvi dan téh Oprefnikou pak, fo Iogri k'Iesufu stopili,

Trubar: inu prauio knemu, kei hozhes ti, de mi tebi perprauimo ieifti Velikunozhnu Iagne?
Dalmatin: inu fo djali k'njemu: Kej hozhefh, de my tebi pèrpravimo jéfti Velikunozhnu Iagne?

Vidimo, da je Dalmatin razen časa (po Luthru) v odlomku spremenil zgolj besedo *ampag* v *pak*. Odpravil je tudi še določni člen in en odvečen osebni zaimsek.

Povsem drugače pa je v primerih, ko Trubar odstopa od Luthra. Takšna mesta Dalmatin prevaja povsem samostojno (1 Kor 2, 2):

Trubar: Sakai ieft ne fem shazal fa veliku kai drugiga vmeiti vmei vami,
Dalmatin: Sakaj ieft fe néfim sa tiga dèrshal, de bi kaj vejdlil mej vami,
Luther: Denn ich hielt mich nicht dafür / das ich etwas wüste vnter euch /

Trubar: Samuzh Iefufa Criftufa, inu tiga iftiga Cryshaniga.
Dalmatin: kakòr le Iesufa Criftufa, tiga krishaniga.
Luther: On allein Jhesum Christum / den gecreutzigeteten.

³⁰ Tudi Breznik (1917: 171) ugotavlja, da je »Dalmatin pri novem zakonu svoje »Bible« (1584) pridržal nad 60 % Trubarjeve frazeologije, stilističnih in drugih posebnosti«. Razlika med našim in njegovim razmerjem gre verjetno na račun definiranja posameznih štetih enot (pri nas polnopomenske besede, pri Brezniku frazemi, stilistične posebnosti in podobno).

Včasih Dalmatin sledi Trubarju in ne Luthru:

Mesto	Luther	Dalmatin	Trubar
Mt 21,9	in der höh	v'tém nar vifsokéfhim	vtim ner viľfokishim

Na ravni posameznih izrazov pa Dalmatin včasih odstopa tako od Luthra kakor tudi od Trubarja.

Mesto	Luther	Dalmatin	Trubar
Rim 3,25	zu einem Gnadenstuel	k'smyrjenju [toda v opombi: ali k'foltu te gnade]	kanimu Spraulauzu
1 Kor 2,2	in beweisung des Geists	v'tem s'vishanju tiga Duha	temuzh vtim iskařanu tiga Duha

3.2 Dalmatin in Stara zaveza

Pri prevajanju starozaveznih biblijskih knjig je bil Dalmatin v precej drugačnem položaju kot pri prevajanju novozaveznih, saj ni mogel slediti Trubarju. Prav zato nam dajejo njegovi starozavezni prevodi še jasnejšo potrditev o naslonitvi na Luthra.

Kot je pokazal že Ramovš (1971: 148–149), kaže Dalmatin v prvotnih izdajah prevodov starozaveznih knjig na nekaterih mestih naslonitev na grški (Septuaginta), redkeje tudi na latinski prevod (Vulgata). Vzporedno branje prvih enajstih poglavij 1 Mz ter Sir 9 nam je pokazalo, da so takšna mesta tudi v prvotnih prevodih razmeroma redka. To nas navaja k mnenju, da je Dalmatin pri prevajanju starozaveznih knjig skoraj gotovo rabil tudi grški in latinski prevod, vendar le kot pomoč pri prevajanju določenih besed in težjih mest, nikakor pa ne kot predlogo, iz katere bi neposredno prevajal. Primerjava pri Ramovšu navedenih mest s hebrejskim izvirnikom nam ne da nobene jasne potrditve, da bi bila ta mesta prevajana po hebrejščini. Naj opozorimo še na to, da je bila predloga za prvi starozavezni prevod, Jezus Sirah (DJ 1575), ki kaže enake značilnosti kot ostali starozavezni prevodi, tedaj na voljo samo v grškem jeziku, hebrejskega originala tedaj namreč še niso našli.³¹

Analiza odlomka 1. Mojzesove knjige (1 Mz 11) nam kaže naslednje stanje. Besedilo se močno naslanja na Luthrov prevod, vendar drobne razlike kažejo tudi na rabo drugih virov. Začetek *IE bil pak po vřem Sveřtu* ustreza latinski, grški, deloma tudi hebrejski predlogi in je lahko nastal s kombinacijo dveh izmed omenjenih predlog.

Dodatek *Inu pèrgudilu fe je*, ki ga nimata ne Luther ne latinska predloga (pa tudi nobeden od ostalih omenjenih pregledanih tedanjih prevodov), najdemo v Septuaginti (καὶ ἐγένετο) medtem ko hebrejski original takšen prevod dopušča, ga pa sam po sebi skoraj gotovo ne bi povzročil. Samosvoj je drugačen prevod besede Land/terra /γῆ/erets, ki je v vseh možnih predlogah medsebojno ekvivalentna, Dalmatin pa jo v 8. vrstici prevaja kot *svet*, v 9. vrstici kot *deže*. Tudi dodatek *timuiřtimu Meřtu* je Dalmatinov in nima vira v nobeni od možnih predlog. Verjetno se je hotel Dalmatin izogniti dvomju, ki bi ga lahko povzročil v slovenščini dobesedni prevod z *njegov*.

³¹ Prim. Sakrausky (1989: 533).

Nas pa analizirani odlomki utrjujejo v prepričanju, da je Dalmatin izdajo DB 1584 še dodatno popravljajl v skladu z Luthrovim prevodom. Poleg tega lahko opazimo tudi nekaj sistematičnih popravkov v besedju (npr. *neverni* > *pregrešni* ipd.).

3.3 Psalmi

Prevod psalmov kot edinega starozaveznega besedila, ki ga je prevajal tudi Trubar, smo primerjali z naslednjimi deli:

1. Musculov prevod psaltra v latinščino iz leta 1556 z obširnimi kometarji (MPs),
2. Waltherjev prevod psaltra v izdaji iz leta 1831³² (WPs),
3. Luthrov prevod celotne Biblije v nemščino iz leta 1545 (LB),
4. latinsko Vulgato (*iuxta LXX* in *iuxta Hebraeos*) (Vu),
5. »Zwilingjevo« Biblijo v nemščini po izdaji iz 1531 (ZB),
6. hebrejsko Biblijo s celovito besedno analizo in razlago hebrejskih besed ter prevodom v grščino ter angleščino (www.blueletterbible.org),
7. grško besedilo Stare zaveze (*Septuaginta*) (www.blueletterbible.org).

Ker je prevod psaltra edini Trubarjev starozavezni prevod se edino pri njem ni mogel nasloniti na Erazma. Na podlagi psalmov, ki smo jih primerjalno analizirali, menimo, da se je Trubar tudi pri prevajanju psaltra držal podobnih prevajalskih navad kot pri prevajanju novozaveznih knjig. Kot osnova sta mu služila Musculov prevod psaltra v latinščino z obsežnim komentarjem ter Waltherjev prevod psaltra v nemščino. Rabil pa je tudi Luthrov prevod.

3.3.1 Musculus

Musculov bogato komentirani prevod psalmov iz hebrejščine v latinščino (MPs 1556) predstavlja za tiste čase več kot zgledno delo. Vsak psalm je podan in komentiran v okviru naslednjih razdelkov:

1. *argumentum psalmi* (vsebina psalma):
 - *usus huius psalmi* (raba in namen psalma),
 - *dispositio psalmi* (zgradba psalma),
2. v latinščino prevedeno besedilo psalma (podano po posameznih vrsticah, delih ali v celoti),
3. *lectio* (tekstnokritični komentar navedenega besedila),
4. ponekod: *divisio* (delitev psalma),
5. *explanatio* (razlaga posameznih vrstic, delov ali celote),
6. *observatio* (dodatna teološka in vsebinska opažanja o pomenu posameznih vrstic, delov ali celote).

Če je potrebno, je na začetku dodana tudi razlaga naslova psalma (*titulus*).

Trubarju je to delo omogočilo zelo dober pregled nad večino dotedanjih prevodov in nad izvirnikom. Vsa mesta, pri katerih prihaja med posameznimi prevodi do (večjih)

³² Besedilo v tej izdaji je prepis besedila izvirne izdaje 1558 (Premk 1992: 702), ki nam ga kljub dolgotrajnemu prizadevanju ni uspelo reproducirati.

odstopanj, so namreč pri Musculu v razdelku *lectio* opremljena z bogatim aparatom, ki zajema izvirno hebrejsko besedilo (*Ebraeus*) ter številne prevode:

- antični grški (*Septuaginta* ali *Graecus*),³³
- oba antična latinska prevoda v latinščino: iuxta LXX (= *Vulgata Latina*) ter iuxta Hebraeos (*Hieronimus*),
- z oznako kaldejski prevod (*Chaldaeus*) je najverjetneje mišljen aramejski targum psalmov: skoraj gotovo je vzet iz Justinianove (1516) izdaje psalterja, ki ima tudi stolpec *Periphrasis chaldaea*,
- prevod v arabščino (*Arabs*): skoraj gotovo po arabskem besedilu, kot ga najdemo v Justinianu (1516),
- novolatinske prevode:
 - hebrejščini približan interlinearni prevod Stare zaveze (latinščina – hebrejščina), ki ga je na začetku 16. stoletja pripravil Kantes Pagninus (*Pagninus*),
 - prevod psalmov iz hebrejščine, ki ga je 1515 v Benetkah oskrbel Felix Pratensis (*Felix*),
 - Justinianova večjezična izdaja psalterja, ki je izšla 1516 v Parizu in Ženevi (*Iustinianus*),
 - delo *Psalterum omnium paraphrastica interpretatio*, ki ga je leta 1536 v Roskildu izdal Joannes Campensis (*Campensis*),
 - psalter, ki ga je pod psevdonimom Aretius Felinus leta 1539 izdal Martin Bucer (*Felinus*),
 - prevod Stare zaveze v latinščino »Biblia Tigurina« (psalme sta prevedla Leo Juda in Theodore Bibliander), ki je izšel 1543 v Zürichu (*Tigurina*).

Poleg tega je delo v razdelku *explanatio* komentiralo posamezne značilnosti hebrejskih besed, tako da se je Trubar ponekod lahko približal hebrejskemu besedilu, tudi če ga ni razumel. Musculus namreč natančno komentira tako določene jezikovne značilnosti posameznih jezikov (npr. rabo časov v različnih jezikih) kakor tudi teološki pomen posameznih večpomenskih izrazov.

3.3.2 Trubarjev način prevajanja

Trubar je prevajal psalter podobno kot druga novozavezna dela, pri čemer je mogoče dokazati, da je – kakor trdi tudi sam – kombiniral Musculov, Waltherjev in Luthrov prevod. Iz analiziranih besedil z začetka, sredine in konca psalterja (Ps 1, Ps 2,1–5, Ps 30, Ps 147, Ps 150) dobimo naslednje številčne podatke:

³³ Verjetno je rabil tiskano izdajo Septuaginte, ki jo je 1518 v Benetkah izdal Aldus Manutius.

Psalm	Samo po Musculu	Samo po Waltherju	Samo po Luthru	Po Musculu ali Luthru	Po Waltherju ali Luthru	Skupaj
Ps 1	9	1	0	3	1	14
Ps 2, 1–5	2	0	3	0	0	5
Ps 30	8	7	2	2	6	25
Ps 147	8	6	5	4	10	33
Ps 150	0	1	1	0	3	5
skupaj	27	15	11	9	20	82

Izmed 82 mest, kjer prihaja med pregledanimi prevodi do odstopanj, lahko Musculu pripišemo od 32 do 43 % rešitev, Waltherju od 18 do 42 % rešitev (Luther in Walther se namreč na mnogih mestih ne razlikujeta), Luthru pa od 13 do 48 % rešitev.

Poleg tega so dvobesedni prevodi, kot so 'častiti in hvaliti' za *celebro*, 'hvalo peti/hvaležno peti' za *psallo* ali 'veselje in volja' za *voluntas*, praviloma motivirani z Muscolovim komentarjem. Oglejmo si na primer zadnji primer. Trubar prevaja z izrazoma *veffellie inu vola* (Ps 1, 2) hebrejski izraz חפצו (*ḥepšô*), ki ga Walther in Luther prevajata kot *lust*, latinski prevodi pa kot *voluntas*. Dosedanjim raziskovalcem ni uspelo odgovoriti na vprašanje, zakaj rabi Trubar v prevodu dve besedi. Odgovor pa je povsem preprost, če pogledamo Musculov komentar (MPs 1556: 4), kjer pravi: »Hebrejski izraz pa je širši od prevoda *voluntas* (volja): pomen tega izraza namreč vsebuje neko veselje (*delectatio*) in radost (*voluptas*) ali dobro voljo (*iucunditas*)«. In ta pomen je Trubar dodal neposrednemu prevodu latinske besede.³⁴

Ob naštetih primerih nam ostane še pet mest, kjer Trubar odstopa od Muscula, Waltherja in Luthra.³⁵ Zanimivo je, da nobeno od teh mest ni direktno motivirano s hebrejščino.³⁶ Navedena dejstva nas seveda ne smejo zavesti na misel, da se Trubar pomenov hebrejske predloge ni zavedal: to so mu komentarji namreč omogočali, tudi če ni (ali če ne bi) znal hebrejščine; menimo le, da po hebrejski predlogi ni neposredno prevajal.

3.3.3 Dalmatin

Dalmatin pri prevajanju psalmov sledi enakemu postopku kakor pri prevajanju novozaveznih knjig, ki jih je prej že prevedel Trubar. Tudi pri prevodih psalmov se številčno razmerje med polnopomenskimi besedami, ki jih je Dalmatin prevzel po Trubarju (če ne upoštevamo razlik v zapisu, skladnji in sklanjanju), ter besedami, ki jih je Dalmatin spremenil ali dodal sam, v povprečju giblje okoli 80 % : 20 %. Dalmatinovi

³⁴ Z dvema besedama, vendar drugače, prevaja tudi ZB: *luft und fröud*.

³⁵ Torej 5,8 % od vseh 86 mest, kjer prihaja med prevodi do odstopanj.

³⁶ Tri mesta so posneta po Hieronimu (v Ps 2, 2 prevaja Trubar משיחו 'njegov maziljenec' kot *Criftuf* in ne kot 'maziljenec', kot imajo ostali; *Christum* ima zgolj Hieronimov prevod; Ps 147, 4: dodana je zveza *shnih*; Vu ima *nomine suo*; Ps 147, 11: dodana besedica *inu* po zgledu *et*), eno mesto se ujema z ZB (Ps 30, 11: zaradi večje razumljivosti je dodana beseda *mene*), pri enem pa gre verjetno za izvorno Trubarjevo oblikovanje besedila (Ps 147, 5: prevod ni dobeseden: *je ne more preshteti* namesto *nima števila*).

popravki sledijo v vseh analiziranih primerih Luthrovi predlogi, mnogi popravki pa imajo tudi stilno vlogo.

Kljub temu pa v analiziranih odlomkih najdemo nekaj primerov, ki potrjujejo tudi rabo druge predloge ali drugih predlog. Te rešitve se še v največji meri skladajo s Hieronimovimi rešitvami v Vulgati, večina (ne pa vse) se ujemajo tudi s hebrejsko predlogo.

Mesto	Dalmatin	Trubar	Luther	Ostali
Ps 147,1	dobru je	ie ena dobra rezh	das ist ein köstlich ding	Vu: bonum est (= hebr.)
Ps 147,5	njegove modrufti nej zhifla	Nega faštopnost fe ne more preshteti.	ist vnbegreiflich / wie er regieret.	Vu: prudentiae eius non est numerus (= hebr.)
Ps 147,17	Gdu hozhe oftati	du more oftati	Wer kan bleiben	Vu: quis stabit
Ps 150,2	v'njegovih junazhkih dellih	vnega Gofposkih dianih	in seinen Thatten	Vu: in fortitudinibus eius (= hebr.)
Ps 150,5	s'Cymbali tiga vukanja ³⁷	fteimi Cimbali tiga lepiga glaffa	wolklingenden Cymbeln	Vu: in cymbalis tinnientibus (= hebr.)
Ps 150,6	Vfe kar diha	Vfe tu kar fapo ima	ALles was Odem hat	Vu: omne quod spirat (ni po hebr.)

Poleg tega najdemo tudi nekaj primerov rabe Trubarjeve rešitve proti Luthrovi (kadar se Trubarjeva sklada tudi z Vulgato), npr.:

Mesto	Dalmatin	Trubar	Luther	ostali
Ps 2,2	Criftuľa	Criftuľa	Gesalbten	Vu: christum
Ps 147,10	na Mofhkih golenih	na tih moshkih gollenih	an jemandes Beinen	Vu: in tibiis viri; Mu: crura viri
Ps 147, 18	taku vodé tekó	taku teko te vode	so thawets auff	Vu: et fluent aquae

3.4 Kreljev in Juričičev prevod novozaveznih besedil v Postilah

3.4.1 Krelj

Analiza (sicer zgolj enega) odlomka iz KPo 1567 potrjuje dosedanje mnenje, da Krelj novozaveznih besedil ni prevajal samo po Luthru (evangeliji so v Spangenbergovi *Postili* sicer navedeni v Luthrovem prevodu). Nekatera mesta kažejo podobnost z grško ali latinsko predlogo, spet druga kažejo, da je imel Krelj pred sabo še kako drugo predlogo.

³⁷ Npr. navedeni Bernardinov lekcionar.

Na rabo grške ali latinske predloge kaže kar nekaj mest. Pozornosti vredno je, da je mnogo deležnikov (ne pa vsi), ki se jih sicer pripisuje domnevni starocerkvenoslovanski ali hrvaški predlogi, na istem mestu kot pri Krelju tudi v grški in latinski predlogi. Ker je v analiziranem kratkem odlomku en primer posnet po grščini in ne hkrati tudi po latinščini, se nagibamo k mnenju, da je kot predlogo uporabljal grški izvirnik.

Mesto	Krelj	Grško // latinsko	Drugi
Mt 21,2	rekoch	λέγων // ET/Vu: dicens	LB: vnd sprach, TT: inu prauī
Mt 21,2	pred vama lesoch	τὴν κατέναντι ὑμῶν	LB: der fur euch ligt, ET: quod contra vos est, TT : katera pruti vom leshi
Mt 21,5	tebi pride	ἔρχεται σοι // ET/Vu: venit tibi	LB: kompt zu dir, TT: pride htebi
Mt 21,5	iesdeoch	ἐπιβεβηκὼς // ET/Vu: sedens super	LB: vnd reit auff, TT: inu ieisdi
Mt 21,9	kijr so napreihli, inu ti kijr fo sadhli, fo vpili rekoch	οἱ προάγοντες αὐτὸν καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες ἔκραζον λέγοντες // ET/Vu: quae praecedebant, et quae sequebantur, clamabant, dicentes	LB: das vorgieng vnd nachfolget / schrey vnd sprach, TT: kir fo naprei shli inu fad hodili, fo vpyli tar gialī

Hkrati pa je iz analiziranega odlomka razvidno, da Krelj šest mest prevaja drugače, kakor bi jih, če bi imel za osnovo *zgoj* grško besedilo. Odstopanja od *vseh* pregledanih predlog v analiziranem odlomku kažejo naslednji trije primeri:

Mesto	Krelj	Drugi
Mt 21,1	KVNIMU ZHASV	/
Mt 21,1	fo /.../ bliso /.../ bili inu prihli	LB: kamen, ET: appropinquassent, GB: ἤγγισαν, TT: fe perblishaio
Mt 21, 2	mlado Shribe	nimajo izraza »mlad«

Izmed njih bi še posebej izpostavili rabo formule *kunimu zhasu*, ki jo Krelj večkrat dodaja začetku evangelijev. Gre za formulo, ki je izvirna biblijska besedila (kakor tudi Luthrova predloga) nimajo. Takšna fraza je bila značilna predvsem za tedanje lekcio-narje³⁸ ali komentirane zbirke evangelijev (torej postile!). Domnevno »slovansko« predlogo Kreljevega prevoda bi zato morda kazalo iskati v tem okviru. Analizirani Kreljev odlomek ne kaže podobnosti niti s pregledano hrvaško glagolsko (Dalmatin 1563) ali cirilsko postilo (Dalmatin 1562) niti z izdajo prvega dela Nove zaveze (Kon-

³⁸ Npr. navedeni Bernardinov lekcionar.

zul in Dalmatin 1563). Prav tako ne kaže podobnosti z Bernardinovim lekcionarjem (Bernardin 1885).

3.4.2 Juričič

Kot je ugotovil že Oblak (1894: 211–212) in kot potrjuje tudi naša analiza, je Kreljevo besedilo prvega dela *Postile* (JPo 1578) Juričič na posameznih mestih usklajeval z Luthrovim, pri čemer se je pri rešitvah dosledno držal Trubarjevega prevoda.

V drugem in tretjem delu *Postile* (JPo 1578) je Juričič besedilo prevajal po Luthrovi predlogi, pri čemer se je tesno naslanjal na Trubarjevo besedilo. Dva primera, kjer pri naši analizi Juričičev prevod odstopa tako od Luthra kakor tudi od Trubarja, Juričič prevaja po latinščini (po Vulgati ali Erazmu):

Mesto	Juričič	Vulgata/Erazem	Ostali
Mr 16,4	fo videle kaman od valien	vident lapidem [esse] revolutum	LB : wurden gewar / das der Stein abgeweltzet war, TT: uidio, da ie ta kamen odualen bil
Mr 16,6	kateri ie Krishan	TE: qui fuit crucifixum	LB: den gecreutzigten, TT: tiga Cryshaniga

Grškemu originalu Juričič ni sledil.

4 Način prevajanja svetopisemskih besedil ter predloge, po katerih so prevajali slovenski protestantski pisci, kažejo, da je prevladovala naslonitev na tedanje prevajalske avtoritete (in ne samostojna interpretacija originalnih besedil oziroma prevajanje po originalnih predlogah). To seveda ne pomeni, da se originalnim besedilom, ki so jih eni bolj drugi manj obvladali, niso želeli približati ali da jih ob prevajanju niso imeli pri sebi. Predvsem so se izogibali možnosti, da bi bila njihova interpretacija izvirnih besedil neustrezna, neposrečena ali celo napačna.³⁹ V tej luči je tudi teološko zelo zanimiva Trubarjeva hkratna naslonitev na Erazma in Luthra. Po drugi strani je razviden tudi vpliv, ki ga je imelo na druge prevajalce Trubarjevo prevajalsko delo: na nekatere njegove rešitve se je (če le niso bile v nasprotju z Luthrovim prevodom) naslanjal Dalmatin, še intenzivneje pa mu je sledil Juričič – tudi ko je popravljajl Kreljev prevod.

³⁹ Tedaj namreč prevajalska napaka ni bila zgolj napaka, ampak je lahko zelo hitro postala krivoverstvo.

5 Primer analiziranega besedila (Lk 1,26–38)⁴⁰

26	
LB	VND im sechsten mond / ward der engel Gabriel gesand von Gott / in eine stad in Galilea / die heisst Nazareth /
DB	INU v'fheftim Mefci je bil Angel Gabriel od Buga poslan v'enu Méftu v'Galilei, katerimu je ime Nazaret
TT	Potle utim sheftim meszu, ie bil poslan ta Angel Gabriel od Buga uenu Galileisku Meftu katerimu je ime Nazaret
ET	In mense autem sexto missus est angelus Gabriel a Deo in civitatem Galilaeae cui nomen Nazareth
27	
LB	Zu einer Jungfrawen / die vertrauet war einem Manne / mit namen Joseph / vom hause Daud / vnd die Jungfraw hies Maria.
DB	K'eni Dézhli, katera je bila sarozhena enimu Moshu, s'imenom, Iosephu, od Davidove hifhe, inu teifti Dézhli je bilu ime Maria.
TT	kani dezhli, ta je bila farozhena enimu moshu, timu je bilu ime Ioshef, od te hishe Davidoue, inu tej dezhli je bilu ime Maria
ET	ad virginem desponsatam viro: cui nomen erat Ioseph, de domo David, ac nomen virginis Maria
Vu: ac > et	
28	
LB	Vnd der Engel kam zu jr hin ein / vnd sprach / Gegrüset seistu holdselige / der HERR ist mit dir / du Gebenedeiete vnter den Weibern.
DB	Inu ta Angel je notâr prihlal k'njej, inu je djâl: Vefseli fe ti s'gnado obdana, GOSPVD je s'tabo, shegnana mej Shenami.
TT	Inu ta Angel gre noter kni, inu prauî, Veffeli fe ti periatliua, ta Gofpud ie flebo, ti fi Shegnana umei shenami.
ET	Et ingressus angelus ad eam, dixit: Ave gratiosa, Dominus tecum. Benedicta tu inter mulieribus
Vu: gratiosa > gratia plena; inter > in	
29	
LB	DA sie aber jn sahe / erschreck sie vber seiner rede / vnd gedachte / welch ein grus ist das?
DB	Kadar je ona pak njega vidila, fe je vfralhila nad njegovim govorjenjem, inu je millila, kaj bi tu sa enu vsdajnje bilu?
TT	Kadar ona pag nega ugleda, fe ufrashi od nega gouoriena, Inu ie resmishlouala, kakouu dobru ufdane bi letu bilu.
ET	Illa vero cum vidisset, turbata est super oratione eius, et cogitabat qualis esset illa salutatio
Vu.: illa > quae, vero > /, super oratione > in sermone, illa > ista	
30	
LB	Vnd der Engel sprach zu jr / Fürchte dich nicht Maria / Du hast gnade bey Gott funden
DB	Inu ta Angel je rekâl k'njej: Nebuj fe Maria, ti fi per Bugi gnado nafhla:
TT	Inu ta Angel rezhe kni, Nebui fe ti Maria, fakai ti fi neshla miloft per Bugi.
ET	et ait angelus ei: Ne timeas Maria, nacta es enim gratiam apud Deum.
Vu.: nacta es > invenisti	
31	
LB	Sihe / du wirst schwanger werden im Leibe / vnd einen Son geben / des Namen soltu Jhesus heissen.
DB	Pole, ti bofh pozhela v'tvoim telefsi, inu eniga Synu rodila, tîga bofh imenovala, IESVS.
TT	Pole ti bosh pozhela utim telefsu inu bosh rodyla eniga Synu, inu nega Ime bosh imenovala Iefus.
ET	Ecce concipies in utero, et paries filium, et vocabis nomen eius Iesum.

⁴⁰ Pri analizi smo se držali naslednjih načel. S krepkim tiskom smo označili tista mesta, ki se pri Trubarju in Dalmatinu tako razlikujejo, da lahko sklepamo, da jih je Trubar prevedel po Erazmu, Dalmatin pa po Luthru. Poševni tisk na enak način opozarja na podobnosti v besednem redu. Odstopanja od osnovne predloge (torej od Luthra pri Dalmatinu in Erazma pri Trubarju) so označena osenčeno. Če je v takih primerih Dalmatin sledil Trubarju ali Trubar Luthru, je osenčeno besedilo še dodatno okrepjeno. Odstopanj v rabi časa pri Trubarju nismo označevali, saj namesto preteklika rabi dramatični sedanjik. Dalmatinovo besedilo navajamo po besedilu v DB 1584 (vendar spremljamo tudi odstopanja v zgodnejših izdajah). Trubarjevo besedilo navajamo po TT 1557 (Lk 1,26–38), vendar spremljamo tudi morebitna odstopanja v TT 1581–82.

32	
LB	Der wird gros / vnd ein Son des Höhesten genennet werden. Vnd Gott der HERR wird jm den stuel seines vaters Daudid geben
DB	Taifiti bo velik, inu en Syn tiga nar viľhiga imenovan: Inu GOSPVD Bug bo njemu dal ta flol, njegoviga Ozheta Davida,
TT	Ta bode uelik inu imenouan en Syn tiga ner Viľshiga. Inu Gofpud Bug bode nemu dal ta flol tiga Daudida nega Ozheta .
ET	hic erit magnus et Filius Altissimi vocabitur et dabit illi Dominus Deus sedem David patris eius
33	
LB	vnd er wird ein König sein vber das haus Jacob ewiglich / vnd seines Königreichs wird kein ende sein.
DB	inu on bo krajloval zhes Iacobovo hiľho, vekoma, inu njegoviga krajľeftva nebo konez.
TT	inu on bode kraloual zhes to Iacopouo hysho uekoma, inu nega kraleuftuu ne bode konza imelu.
ET	Regnabitque super domum Iacob in aeternum, et regni eius non erit finis. ⁴¹
Vu.: super domum > in domo	
34	
LB	Da sprach Maria zu dem Engel / Wie sol das zugehen? sintemal ich von keinem Manne weis.
DB	NAtu je Maria djala k'Angelu: Koku fe bo tu godilu, kadar jeľt od obeniga Mosha nevém?
TT	Maria pag prauí htimu Angelu, koku fe tu bode godilu, kadar jeľt mosha ne snam?
ET	Dixit autem Maria ad angelum: Quomodo erit istud; quandoquidem virum non cognosco?
Vu.: erit > fiet, quandoquidem > quoniam	
35	
LB	Der Engel antwortet / vnd sprach zu jr / Der heilige Geist wird vber dich komen / vnd die krafft des Höhesten wird dich vberschatten. Darumb auch das Heilige / das von dir geboren wird / wird Gottes Son genennet werden.
DB	Angel je odgovoril, inu djal k'njej: Sveti Duh bo priľhál zhes tebe , inu muzh tiga nar Viľhiga bo tebe obľenzila: Satu tudi tu Svetu, kateru bo od tebe rojenu, bo Syn Boshji imenovanu.
TT	Inu ta Angel odgouori, inu prauí kni, Sueti Duh pride ofgorai ute , inu ta muzh tiga ner Viľshiga tebe obľenzhi. Obtú tu fuetu, kir bode od tebe royenu, bode Boshy Syn imenouanu.
ET	Et respondens angelus, dixit ei: Spiritus Sanctus superveniet in te , et virtus Altissimi obumbrabit tibi. Quapropter et quod nascetur sanctum vocabitur filius Dei
Vu.: quapropter > ideoque	
36	
LB	Vnd sihe / Elisabet deine gefreundete / ist auch schwanger mit einem Son / in jrem alter / vnd gehet itzt im sechsten mond / die im geschrey ist / das sie vnfruchtbar sey /
DB	Inu pole, Elisabet tvoja Teta , je tudi nolsezha eniga Synu, v'ľvoji ľtarofli, inu gre sdaj v'ľheľti Mefšez, od katere fo pravili, de je neporodna.
TT	Inu pole, Elizabeta tua teta, ie tudi une ľtarofli pozhela eniga ľynu, Inu ni , kir ie bila imenouana ialoua, ie leta sheľti meľliz.
ET	Atque ecce Elizabeth cognata tua, et ipsa concepit filium in senectute sua: et hic mensis est sextus illi , quae dicebatur sterilis
Vu.: atque > et, Elisabeth > Elizabeth, in senectute > in senecta, dicebatur > vocatur	
37	
LB	Denn bey Gott ist kein dıng vmmüglich.
DB	Sakaj pěr Bugi nej obena rezh nemogozha.
TT	Sakai per Bugi nei obena rezh nemogozha
ET	quia non erit impossibile apud Deum omne verbum
38	
LB	Maria aber sprach Sihe / Ich bin des HERRN magd / mir geschehe wie du gesagt hast. Vnd der Engel schied von jr.
DB	Maria pak je djala: Pole, ľeft fim Dėkla tiga GOSPVDa, meni fe sgodi, kakør fi ti govuril. Inu ta Angel je prozh ľhál od nje.
TT	Maria pag prauí, Pole ľeft fem tukai ta dekla tiga Gofpudi, meni fe ľľľidi po tui beľľedi. Inu ta Angel gre od nee.
ET	Dixit autem Maria: Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum. Ac discessit ab illa angelus.
Vu.: ac > et	

⁴¹ Prevod dajalnika posestnika z 'imeti' je obićajna rešitev.

Povzetek

Biblijska besedila so slovenski protestantski pisci v 16. stoletju prevajali po eni ali dveh osnovnih predlogah, ki so jih korigirali s posameznimi dodatnimi viri. Kadar je prevod v slovenščino že obstajal, so se naslanjali tudi na njegove rešitve. Razlikovati moramo med prevajanjem biblijskih besedil, kjer so se strogo držali izhodiščnega besedila, in »prevajanjem« ostalih besedil (npr. Postil), kjer je bilo prevajanje lahko združeno tudi s prirejanjem. Tudi zato moramo njihove oznake za prevajanje vselej jemati z določeno previdnostjo. Analiza izbranih odlomkov iz prevodov Biblije je dala naslednje rezultate. Primož Trubar je Novo zavezo prevajal po Erazmovem latinskem prevodu, ki ga je kombiniral z Luthrovim. Jurij Dalmatin je Novo zavezo prevajal po Luthru na osnovi Trubarjevega besedila. Še jasneje se naslonitev na Luthra kaže v prevodih Stare zaveze. Psalme je Trubar prevajal po latinski komentirani izdaji Psalterja Wolfganga Muscula ter prevodu Psalterja v nemščino Rudolpha Waltherja (Gwaltherja). Dalmatin se je pri svojih prevodih Psalterja naslanjal na Trubarja, prevajal je po Luthru, vendar je rabil tudi druge predloge (verjetno predvsem Vulgato). V Dalmatinovih prevodih, ki se naslanjajo na Trubarjeva, se giblje razmerje med ohranjenimi Trubarjevimi in novimi Dalmatinovimi rešitvami v okviru 80 : 20 %. Kako je novozavezna besedila v Postili (KPo 1567) prevajal Sebastijan Krelj, ostaja zaradi premalo analiziranega gradiva še odprto, lahko pa rečemo, da je imel pred seboj grško in še kako drugo predlogo. Jurij Juričič je Kreljevo besedilo prvega dela Postile (JPo 1578) usklajeval z Luthrovim, pri čemer se je dosledno držal Trubarjevega prevoda, drugi in tretji del Postile pa je prevajal po Luthru, a z jasno naslonitvijo na Trubarjev prevod.

VIRI⁴²

- TC 1550 = Trubar, Primož, 1550: *Catechismus*. Tübingen.
TA 1550 = Trubar, Primož, 1550: *Abecedarium vnd der klein Catechismus*. Tübingen.
TC 1555 = Trubar, Primož, 1555: *CATECHISMVS*. Tübingen.
TE 1555 = Trubar, Primož, 1555: *TA EVANGELI SVETIGA MATEVSHA*. Tübingen.
TT 1557 = Trubar, Primož, 1557: *TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA*. Tübingen.
TT 1560 = Trubar, Primož, 1560: *TA DRVGI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA*. Tübingen.
TL 1561 = Trubar, Primož, 1561: *SVETIGA PAVLA TA DVA LISTY*. Tübingen.
TPs 1566 = Trubar, Primož, 1566: *Ta Celi Pfalter Daidou*. Tübingen.
KB 1566 = Krelj, Sebastijan, 1566: *OTROZHIA BIBLIA*. Regensburg.
TL 1567 = Trubar, Primož, 1567: *SVETIGA PAVLA LYSTVVI*. Tübingen.
TPs 1567 = Trubar, Primož, 1567: *ENI PSALMI, TA CELI CATEchismus*. Tübingen.
KPo 1567 = Krelj, Sebastijan, 1567: *POSTILLA SLOVENSKA*. Regensburg.
TC 1575 = Trubar, Primož, 1575: *CATEHISMVS SDVEIMA ISLAGAMA*. Tübingen.
DJ 1575 = Dalmatin, Jurij, 1575: *JESVS SIRAH*. Ljubljana.
TT 1577 = Trubar, Primož, 1577: *NOVIGA TESTAMENTA PVSLEDNI DEIL*. Tübingen.
JPo 1578 = Juričič, Jurij, 1578: *POSTILLA*. Ljubljana.

⁴² Krajšave za dela slovenskih protestantskih piscev in okrajšane naslove povzemam po Merše in Novak (2001: 34–35).

DB 1578 = Dalmatin, Jurij, 1578: *BIBLIE, TV IE, VSIGA SVETIGA PISMA PERVI DEIL*. Ljubljana.

DBu 1580 = Dalmatin, Jurij, 1580: *PERVE BVQVE MOSESSOVE*. Ljubljana.

DPr 1580 = Dalmatin, Jurij, 1580: *SALOMONOVE PRIPVVISTI*. Ljubljana.

TT 1581–82 = Trubar, Primož, 1581–82: *TA CELI NOVI TESTAMENT*. Tübingen.

DB 1584 = Dalmatin, Jurij, 1584: *BIBLIA*. Wittenberg.

BB = Antonio BRUCIOLI (prev.), 1552: *Nuovo testamento di Giesu Christo salvatore nostro*. Lyon: G. Rovillius.

BERNARDIN SPLJEČANIN, 1885: *Lekcionarij Bernardina Splječanina po prvom izdanju od god. 1495*. (Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 5.) Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Antun DALMATIN in Stjepan Istranin KONZUL, 1562: *Postila /.../ Hrvatskimi slovi štampana*. Tubingae (Urach): Ulrich Morhart.

Antun DALMATIN, 1563: *Postila /.../ Ciruličkimi Slovi štampana*. Tubingae (Urach).

EB = Desiderius ERASMUS ROTERODAMUS, 1542: *Novum testamentum per D. Erasmum Roterodamum novissime recognitum*. Parisiis: Apud Petrum Regnault.

Desiderius ERASMUS ROTERODAMUS, 1522: *Testamentum nouum totum ex Graecorum codicum fide iuxta tertiam aeditionem Eras. Roterod. diligenter recognitum*. Basileae: in aedibus Adae Petri.

Desiderius ERASMUS ROTERODAMUS, 1540–1541: *Operum tomus VI. (Novum testamentum complectens), tomus VII. (Paraphrases in universum Novum testamentum complectens)*. Basileae.

GB = *Grško besedilo Nove zaveze*. www.greekbible.com.

Augustinus JUSTINIANUS (prev.), 1516: *Psalterium, hebraeum, graecum, arabicum et chaldaicum, cum tribus latinis interpretationibus et glossis*. Genuae: Petrus Paulus Portus.

Stjepan Istranin KONZUL in Antun DALMATIN, 1563: *Prvi del Novoga testamenta*. Tubingae (Urach): Ulrich Morhart.

LB 1545 = *Die Luther-Bibel: Originalausgabe 1545 und revidierte Fassung 1912: 2. Ausgabe*. (Digitale Bibliothek: CD-ROM 29). Berlin: Directmedia. 2000.

MPs = Wolfgang MUSCULUS, 1556: *In sacrosanctum Davidis Pfalterium Commentarii*. Basileae: Per Ioannes Heruagios.

Andreas OSIANDER, 1537: *Harmoniae Evangelicae Libri IIII: Graece Et Latine*. Basileae.

Andreas OSIANDER, 1975–1997: *Gesamtausgabe. Bd. I–X. Hrsg. von G. Müller und G. Seebaß*. Gütersloh.

Jože RAJHMAN, 1986: *Pisma Primoža Trubarja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede. (Korespondence pomembnih Slovencev 7.)

Jože RAJHMAN, 1997: *Pisma slovenskih protestantov*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede. (Korespondence pomembnih Slovencev 11.)

Mirko RUPEL, 1966: *Slovenski protestantski pisci* (druga, dopolnjena izdaja). Ljubljana: DZS.

Oskar SAKRAUSKY, 1989: *Primus Truber: Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk*. (Studien und Texte zur Kirchengeschichte und Geschichte 5/1). Wien: Institut für protestantische Kirchengeschichte Wien – SAZU, Ljubljana.

VU = Vulgata (tekstno-kritična izdaja). www.biblija.net. Deutsche Bibelgesellschaft. 1969.

WPs = Rudolph WALTHER, 1831: *Die kleine Bibel: Oder der Pfalter Davids*. Zürich.

ZB = Ulrich ZWINGLI, 1531: *Die gantze Bibel*. Zürich: Froschauer.

LITERATURA

- Kozma AHAČIČ, 2007: *Misel o jeziku in književnosti pri slovenskih protestantskih piscih 16. stoletja*. (Doktorska disertacija.) Ljubljana.
- Štefan BARBARIČ, 1972: Stik Primoža Trubarja z mislijo Erazma Rotterdamskega. *Zbornik za slavistiku* 3 (Novi Sad). 87–98.
- Anton BREZNIK, 1917: Literarna tradicija v 'Evangelijih in listih' [1. del]. *Dom in svet* 30. 170–174.
- Franjo BUČAR, 1910: *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Václav BURIAN, 1928: Po stopách češství a české knihy v starším slovinském písemnictví. *Slavia* 8 (separatni natis).
- Kajetan GANTAR, 1985: Konfrontacija med antiko in krščanstvom: Nekaj opazanj ob Trubarjevem in Dalmatinovem prevodu Pavlovega govora na Areopagu. *Štiristo let prevajanja na Slovenskem*. (Zbornik Društva slovenskih književnih prevajalcev 10.) Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev. 83–87.
- Kajetan GANTAR, 1986: Nekaj misli o slovenskem protestantizmu in prevajanju. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 6.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 565–567.
- Ivan GRAFENAUER, 1914: O Trubarjevem prevodu evangelijev. *Dom in svet* 27. 297–303.
- Igor GRDINA, 1999: *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*. Maribor: Obzorja.
- France KIDRIČ, 1929–1938: *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Janez LOGAR, 1932: Krelj, Sebastijan. *SBL* 1. 565–567.
- Martin LUTHER, 2001: *Izbrani spisi*. Ljubljana: Nova revija.
- Majda MERŠE, 1993: Glagolski vid v Dalmatinovi Bibliji ob naslonitvi na Lutrov prevodni zgled. *Rječnik i društvo: zbornik radova sa znanstvenog skupa o leksikografiji i leksikologiji održanog 11–13. X. 1989. u Zagrebu*. (Znanstveni skupovi razreda za filološke znanosti, knjiga 2.) Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. 227–236.
- Majda MERŠE, 1995: Kongruenz und Divergenz der Übersetzung von Verben in der Dalmatinischen und Lutherschen Bibelübertragung. *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen: Primus Truber und seine Zeit: Intentionen, Verlauf und Folgen der Reformation in Württemberg und Innerösterreich*. (Sagners slavistische Sammlung 24.) München: Otto Sagner. 492–510.
- Majda MERŠE, 1998: Vrste glagolskega dejanja v delih slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja in tuje prevodne predloge. *SR* 46/1–2. 55–71.
- Majda MERŠE, 2000: Vid in čas v Trubarjevih in Dalmatinovih biblijskih prevodih. *36. SSJLK*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 21–34.
- Majda MERŠE in France NOVAK (s sodelovanjem Francke Premk), 2001: *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja: Poskusni snopič*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Majda MERŠE, 2007: Prepoznavnost in značilnosti besedja slovenskih protestantskih postil 16. stoletja. *SR* 55/1–2. 65–84.
- Janko MODER, 1985: Ob Trubarjevih »treh rečeh«. *Štiristo let prevajanja na Slovenskem* (Zbornik Društva slovenskih književnih prevajalcev 10.) Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev. 33–66.
- Vatroslav OBLAK, 1894: Protestantske postile v slovenskem prevodu. *Letopis Matice slovenske za leto 1894*. Ljubljana: Slovenska matica. 202–219.
- Klaus Detlef OLOF, 1986: Mittelalterliches und neuzeitliches Sprachverständnis am Beispiel der Übersetzer Luther und Trubar. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 6.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 517–527.

- Martina OROŽEN, 1984: Gramatična in leksikalna preobrazba Dalmatinovega knjižnega jezika ob Japljevem prevodu biblije (1584–1784–1802). *Protestantismus bei den Slowenen – Protestantizem pri Slovencih*. (Wiener slawistischer Almanach, Sonderband 13.) Wien: Tilmann Reuther. 153–179.
- Martina OROŽEN, 1986: Stilni problemi Trubarjevega jezika. 22. *SSJLK*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 27–47.
- Martina OROŽEN, 1987: Kreljeva »Otročja biblija«. *Sebastijan Krelj: OTROZHIA BIBLIA*. (Monumenta litterarum Slovenicarum 20.) Ljubljana: Mladinska knjiga. 139–157.
- Jože POGAČNIK, 1968: *Zgodovina slovenskega slovstva 1: Srednji vek, reformacija in protireformacija, manirizem in barok*. Maribor: Založba Obzorja.
- Francka PREMK, 1986: Primerjava med Trubarjevim in Dalmatinovim prevodom Davidovega psaltra v razmerju do hebrejskega izvirnika, latinske Vulgate in nemške Luthrove predloge. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 6.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 529–543.
- Francka PREMK, 1992: *Korenine slovenskih psalmov*. Ljubljana: Trubarjevo društvo.
- Jože RAJHMAN, 1985: Metodologija prevajanja slovenskih protestantov. *Štiristo let prevajanja na Slovenskem*. (Zbornik Društva slovenskih književnih prevajalcev 10.) Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev. 27–32.
- Fran RAMOVŠ, 1971: *Zbrano delo: prva knjiga*. (Dela SAZU, razred za filološke in literarne vede, Inštitut za slovenski jezik.) Ljubljana: SAZU.
- Matej RODE, 1985: Od preobračanja do prevajanja: Prispevek k preučevanju prevajalskega izrazja. *Štiristo let prevajanja na Slovenskem* (Zbornik Društva slovenskih književnih prevajalcev 10). Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev. 103–105.
- Matej RODE, 1986: Slovenski protestantizem in prevajanje. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 6.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 555–561.
- France ROZMAN, 1986: Kako je Trubar prevajal Sveto pismo Nove zaveze?. *Bogoslovni vestnik* 46/3. 227–245.
- Mirko RUPEL, 1955: Povabilo in odpoved Gašperju Melissandru. *SR* 8/3–4. 209–224.
- SBL 1–4 = *Slovenski biografski leksikon* 1–4. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. 1925–1991.
- Gottfried SEEBASS, 1995: Oslander, Andreas. *Theologische Realenzyklopädie* 25/1–2. Berlin – New York: Walther de Gruyter. 507–515.
- Primož SIMONITI, 1979: *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Primož SIMONITI, 1986: Martin Crusius in seinen Beziehungen zu slowenischen Protestanten. *Simpozij Slovenci v evropski reformaciji: Zbornik prispevkov*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 213–260.
- Majda STANOVNIK, 1986: Razprava o prevajanju. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 6.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 563–564.
- Majda STANOVNIK, 2005: *Slovenski literarni prevod 1550–2000*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Edo ŠKULJ, 1998: Musical instruments in Psalm 150. *Interpretation of the Bible – Interpretacija Svetega pisma*. Ljubljana: SAZU, Sheffield Academic Press. 1117–1130.

SUMMARY

Slovene 16th-century Protestant authors based their translations of Biblical texts on one or two main sources, and then they corrected them with additional sources. When a Slovene translation previously existed, they also relied on this translation. One should distinguish between the translation of Biblical texts, where they closely followed the original, and the »translation« of other texts (e.g., Postils), where translation might have been combined with adaptations, hence their terminology for translation should always be taken with reservation. The analysis of selected passages from Biblical translations yielded the following results. Primož Trubar translated the New Testament from Erasmus' Latin translation, which he combined with Luther's. Jurij Dalmatin translated the *New Testament* from Luther, but based on Trubar's text. He relied even more on Luther in the translation of the *Old Testament*. Trubar translated *Psalms* from the annotated Latin addition of *Psalter* by Wolfgang Musculus and Rudolph Walther's (Gwalther's) translation of *Psalter* into German. Dalmatin relied on Trubar in translating *Psalter*, his main source was Luther, but he used other sources as well (probably mainly *Vulgata*). In Dalmatin's translations that rely on Trubar's translations, the relationship between Trubar's translation solutions and Dalmatin's solutions is 80/20. Due to the insufficient amount of analyzed material, it remains unclear how the *New Testament* texts were translated in the *Postil* (KPo 1567) by Sebastjan Krelj, although it is clear that he worked from a Greek and some other sources. Jurij Juričič in the first part of his *Postil* (JPo 1578) adapted Krelj's text to Luther's, while he translated the second and third parts of *Postil* from Luther, but clearly relied on Trubar's translation.